

MÁTYÁS KIRÁLY ELSŐ KÉT TÖRÖK HADJÁRATA.

(1463—1464.)

Bosznia végnapjai.

A hadjárat ismertetése előtt főbb vonásokban feltüntetni kívánjuk: Bosznia középkori történetének zárófejezetét, utolsó királya végső napjait s a győzelmes II. Mohammed betörésének sikerét.¹

Tudnunk illik azonban, hogy Mohammed szultán, noha biztonságban ringatta a bosnyák királyt — fegyverszünetet engedélyezvén követe útján — a néhai novi-bazári szandzsák (akkoron Boszniához tartozott) egyik határhelyénél *Szjeniczán*ál nagy sereggel meglepte az ottani kövesgyepű parancsnokát. A szervezetlen védősereg vezére, Kovácsevics Tvardko podrinjei vajda megrémült s menten megadta magát.

A szultán hathatós szövetségese az a határtalan ijedelem, melyet Konstantinápoly meghódítójának váratlan megjelenése keltett. Ennek esik áldozatául 1463 máj. 19—21. *Bobovác*² a király mentsvára és kincsháza, melyet Radak nevű várnagya gyáván föladott, kit jogosan tart árulónak a hagyomány.

¹ *Truhelka* Die Königsburg Jajce. Sarajevo, 1894. II. fejezetében 8—10. l. *Klaid* V. horvát története IV. fejezetében lelkiismeretesen elbeszéli a katasztrófát. Mohammed seregét 150,000 emberre teszi Hammer: *Gesch. des osm. Reiches* II. 75—78. l. Erről szó sem lehet, ezért a sereglétszámokat, ha csak nem pozitív adatokon sarkallanak, legföljebb kérdőjelre méltatjuk.

² *Bobovác* Kraljeva Szutjeszkához közel meredek sziklafalra épült. (Viszokoi járás.) Ha a szultán Szófiából Szerbián át vezette seregét, valószínű, hogy Rogaacsicánál a Drina mellett, Bojna-Basta és Fakovics közt lépte át a határt s így került Bobovác alá. Ellenben, ha a szandzsáknak került, akkor Novi-Bazáron és Szjeniczán át Pribojnál (Uvác) tört be.

Tamásfia István a király hadseregét akarta-e sebtiben összeszedni s Mátyás segedelmével a szultán hadaival szembe szállani, vagy csak vagyona megmentésére gondolt, bajos eldönteni. Meglehet, hogy mindkét ok közrejátszott ebbeli elhatározásában. Bizonyosabbnak látszik, hogy István királyt *meglepte* a gyors támadás s eleinte maga sem tudta, hogy mihez fogjon. Föltetszik abból, hogy a szultán közeledtének a hírére annyira megriadt, hogy környezetével lóhalálában menekül.

Mindenekelőtt biztonságban akart lenni, ez a gondolat vezérli a nem várt csapás hatása alatt. Előbb székvárosába: Jajczába tart, mert onnan közelebb van a Szávához s a tengerhez. Azonban Jajczában csekélyszámú kíséretével, fölkészületlen hadával sem érezhette magát biztonságban s csakhamar Jezeron át Szokol (Sólyomfészek) várát érintve, az akkor nehezen megközelíthető Kljucsba vonul. (Kljucs s Bobovác között 180 km a távolság.)

A szultán Bobovác (törökül Babicsa-Odzsak) bevétele után Mahmud? [Mohammed]¹ pasával [20,000 lovassal?] üldözőbe véteti az egerútát nyert királyt. Az események sorozatából következik, hogy a szultán mindenáron hatalmába akarta keríteni a királyt. Nagyon jól ismerte a három felekezetet valló bosnyák állam szervezetlenségét s tudta, hogy a királyság megszűntével a behódoltatásnak nincsen többé «koronás» akadálya, lévén a nép öntudatlan nyáj, igazában rajah. Mahmud pasa katonai szempontból még akkor is nehéz feladatot oldott meg, ha megbízható kalauzok vezették hadait. Jobbára utakban szűkölködő, előtte ismeretlen tájakon végigszáguld a király Bosznián s csakhamar eléri Jajczát, a székvárost. A bosnyák király csak lóváltásig maradhatott, s mint említők, kljucsi sziklavarában keres menedéket.

¹ Mahmud pasa két izben nagyvezér (megöletett 1474-ben) görög atyától s «illyr» anyától született. Ugyancsak görög eredetű Rum Mohammed-pasa, a ki 1464-ben lett Mahmud utódja. A források e részben zavarosak. Nem látjuk tisztán, hogy Mahmud Angelos Mihály fia-e, vagy az a Mohammed, a ki a nagyvezérségben utóda volt, tekintendő Mihály fiának. Mi Mahmudot véljük a szultán bosnyák háborúja vezérének. *Hammer Gesch. des osm. Reiches* II. 123. l.

A szultán, Mahmud vezére nyomában ugyancsak gyorsmenetben a székváros: Jajcza felé tart. Ez alatt a vezér *Omerbeg Turchan-oglut* portyázókkal a király kinyomozására előreküldi. Mindaz, a mit krónikások István király elfogatásáig irnak, részint sebtében alakult mende-monda, részben — ha van is valami magja — nehezen egymáshoz illeszthető mozaik. Annyi bizonyos, hogy Mahmud, a vezér, mikor megtudta a király tartózkodásának helyét, Kljucs alá vonulván, előnyomulásában nem talál jelentékenyebb ellenállásra.¹

A török hódításnak a várak és erődök ostroma alkalmával három eszköz állott rendelkezésére: megrohanás, fegyverereje s egyezség. Így járt el a császár a Peloponneszus meghódításánál is, a hol ugyancsak Mahmud, a rumilii beglerbeg volt a vezére.

Előrebocsátjuk, hogy a közkeletű források hagyományai szerint Mahmud Tomasevics István királylyal szemben az egyezség útját választotta. Hitlevelet adott neki, melyben életét s vagyonát biztosította, ha behódol. Erre megadta magát s rendelkezésére bocsátá Kljucs városát s várát a vezérnek. Más forrás szerint² a király Jajczába menekült. A szultán odaérvén, ostrom alá vette a várat s vívta, e közben megdől a védőfal nagy része. Erre a jajczaiak félvén, hogy fegyverrel hódíttatnak meg, fejedelmök tudta nélkül izennek a császárnak, hogy megadják magukat. A király ezt megsejtvén, elmenekült. De a tábori örök fölismerték s utolérték, elviszik a császárhoz, a ki azonnal megölette. A várost pedig a szokott évi adó kötelezettsége mellett kegyeibe fogadta s életüket biztosította. Örséget helye-

¹ Velenczében június 14-én már tudták, hogy a királyt elfogták. Jajczától Spalatóig 3 nap alatt eljutott a híre, onnan 3—4 nap (maximális idő) múltán már értesülhettek a katasztrófáról. Három hetet számítva a hadjáratra Szjeniczától Jajczáig (máj. 16.), a kljucsi események körülbelül máj. 27—jún. 5. közt játszódtak le. *Kritobulosz* Mehemet életében (IV. 99. §.) írja, hogy Boszniára villám gyanánt csapott «s néhány nap alatt beszárguldozta (IV. 100. §.), a nélkül, hogy valaki ellentállott volna». Általában így is áll a dolog.

² *Kritobulosz* i. m. 100—103. §. Ez az elbeszélés azonban Bobovác bevételére is illik.

zett — 7000 embert(?) — az erődbe s harambégnek — a vár parancsnokának — Jussufot tette meg.¹

A második változatban hibás adat, hogy a szultán *azonnal* megölette a királyt, a kljucsi végepeződöt pedig meg sem említi, pedig az hitelesen megállapítható. De nem akarunk abba a hibába esni, hogy elütő, vegyesen igazat mondával elegyítő változatokból egy harmadik verziót állítsunk össze.²

Egyet azonban meg kell állapítanunk. Mahmud vezér a császár bizalmasa volt. A peloponnesusi hadjáratban Demétriosz spártai deszpotának ugyancsak ő tétetett barátságos ajánlatokat a császár irnoka útján, hogy adja meg magát és a várost: «legjobb lesz neki és a vele levőknek magát és birodalmát bizalmasan a császárra bízni és teljességgel nem ellenkezni vagy ingadozni, mert ennek *nem lesz jó vége* ránézve.» Megadta azután a hitlevelet s másnap a császár fogadta a jelentkező deszpotát, kezet adott neki s tisztességgel bánt vele.³

Ugyanigy járt el Mahmud bizonyára Tomasevics Istvánnal is, ha ugyan a szultán tényleg megbízta hitlevél adásával. A hagyomány azt mondja, hogy Mohammed szultán azt találta, hogy vezére túllépte a megbízást s Ali Bestami perzsa sejktől fetvát kért, vajjon tartozik-e a szultán szolgája ígérését megtartani. Állítólag a szentéletű és tudós sejk megbizonyította,

¹ Jajcza megkímélése tény. A fiatalságot mindenütt besoroztatta, a vagyonos elemeket kitelepítette s csak a szegénységet hagyta meg a meghódított helyeken. A ferenczes-barátok rendkívüli ügyességgel kivívták híveik megtört vallásyakorlatát.

² Hogy miképen száll a pletyka, arra fényes példa Werdenberg Hugó cs. biztos beszéde a nürnbergi bir. gyűlésen 1480-ban. Azt mondja Mátyás királyról, hogy voltakép ő az oka a bosnyák király halálának s Bosznia vesztének. «Két testvér volt Boszniában, ő egyiket a másik ellen uszította. Az egyik a törökkel tartott, a kit testvére elűzött, azonban a másik, kit testvére elárult, hitére megadta magát a töröknek, de ez fejét vétette. Így járt az áruló is.» Tisztára össze-vissza beszéd ez. István király s ennek nagybátyja, Radivoj, a testvér! Az áruló meg a bobováci renegát Radak, a kit a szultán a hagyomány szerint megöletett, mert áruló nem kellett neki. Ebből szövéődött a pletyka. *Würzburg, Kreisarchiv, Reichstagsakten* I. fol. 60. v. 6. Fraknoi V. szívésségéből.

³ *Kritobulosz* i. m. 189. l. III. könyv 118—121. §.

hogy az úr nem köteles rabszolgája egyezségét megtartani s dühében maga szelte le a hitlevelét szorongató megrémült király fejét. Ezt a naiv mesét nem szabad komolyan vennünk. Ha a vezér szultáni felhatalmazást kapott, a szultánról föltehetjük, hogy honorálja az ő nevében adatott kegyelmet. Tegyük föl azonban, hogy a vezérnek tényleg volt meghatalmazása a szultántól, melyet az utólag nem honorált, akkor Tomasevics Istvánról — noha ő maga, nagybátyja s ennek a fia,¹ meg az úgynevezett bosnyák vezérek is fogságba kerültek s a szultán kezére adták váraikat — azt kellene föltételezni, hogy valami olyasmit követett el, a miért őszinteségében kételkedtek. Ámde ez a halálra megrémült fejedelem már annak is örült, hogy életét egyelőre meghagyták s mindent megtett, a mit kívántak tőle. Ezért hiszszük, hogy az egész hitlevélhistoria mondaszerű s Mahmud vezér esetleg nem is kapott a szultántól felhatalmazást garanciák adására. A szultán erre az ingadozó királyra épp úgy haragudott, mint annak idején Mátyás király, mert nem *bízott* benne. Nem fizette meg az adót, erődítményt épített a Száva partján s a mi a fő, elzárta előle a *rövidebb* útat nyugat felé. Mindez elég ok volt arra, hogy — miután a bosnyák erősegeket behódoltatta — fejét vétette. Ezt az eljárást még lélektani okokból is magyarázhatjuk. Ugyanis Mohammed szultán csak oly kegyetlen, mint byzanti szevasztokrator elődjai, perverz zsarnok, kit néha fellobbanó jobb szeszélye tett engedékenynyé, póz és természetesség, tettett kegyességgel váltakozván eljárásában, nem feledte el soha az egyéni hiúságan ejtett sérelmet. Bizvást föltehető tehát, hogy voltaképp ezzel *bosszulta meg* azt a sérelmet, melyet az «áruló király» azáltal követett el, hogy legyőzőjének, Hunyadi Jánosnak a fiához pártolt. Természetes, hogy byzantinmódra járt el most is, a mennyiben az ellenségből kisajtolta előbb a még a benne rejlő csöpp erkölcsi hatalmat, a mennyiben általa parancsoltatta meg, hogy várai hódoljanak be neki, azután pedig megölette.²

¹ Állítólag féltestvére Zsigmond.

² Előadásunk, melynek exakt voltáért nem erősködünk, sok tekintetben ellentétben áll az eddigi egymást átró hagyományos fejtegetésekkel. *Truhelka* i. m. 8—10. II. *Kláié* i. m. 39—44. l.

A szultán gyöngye fának utolsó száraz hajtását törte le. Egyet zizzent s a megölt, király alattvalói nyugton maradtak. Csak az úri osztálynak különben egymással vizzálykodó azon felekezete, mely a királyhoz közelebb állott, menekült mindenfelé. Ki Horvátországba, ki Velenczébe, ki Raguzába s Dalmácia parti városaiba.

Természetes, hogy mindegyik mást akar. Egy része Velenceze segedelmével kíván felszabadulni, ha pedig nem vállalja a köztársaság, akkor inkább beállanak töröknek. Az öreg Vukcsics István, Szent-Száva hercege adatokat gyűjt a spalatói menekülteknél, hogy mit is műveltek voltakép a törökök, mikép lehetne egy szomszédokból alkotta liga segedelmével Boszniát felszabadítani.¹ Megtudhatta tőlük, hogy a törökök úgy jártak el, a mint ők maguk is cselekedték, ha ellenségkép dűlják szomszédait. Jajcza környékén elvitték az összes egyházi értékes fölszerelést, melyet azután eladtak — keresztényeknek.² *Európa*, ha szabad úgy neveznünk a középitaliai államokat, jelesül Franciaország, Spanyolország, Burgund, Anglia s Németország Velenczétől s a római kúriától ugyan már előbb is hirt vón

Érdekes Tomasevics István sírjának s teteme hitelességének a kérdése is, melyet *Truhelka* tárgyal i. m. 11—14. l.

Mindenesetre tény, hogy a szultán Jajczán ötlete meg június hó derekán a bosnyák királyt, az is föltehető, hogy tisztességgel eltakarította ugyancsak a város körzetében. Truhelka a hagyományok alapján kutatta a tetemet azon a helyen, melyet a nép *Kraljev* grobnak — királyi sírnak — nevezett. Truhelka az ásatások eredménye alapján csak azt konstataálta, hogy a néphagyománytól támogatott sírhelyen egy lefejezett ember csontváza került elő, abból a korból, a mikor Nagy Lajos király pénzei ott még járták. A ferenczes-barátok jól tették, hogy mint a bosnyák néphagyomány őrei, ezt a tetemet kegyelettel jajczai templomukban helyezték el. Újabban Augustinus Čičić bosnyák ferenczes, a kitől a történetírás még sokat várhat, tudatja velünk, hogy Fra Branko Skarica a jajczamelléki prodmilacsjei ferenczes-plébános Jajcza mellett a nép közt megtalálta az *«Ercegovina»* elnevezést az egyik csúcsra nézve, a Hum hegycsúcs meg úgysis ismeretes volt. Ez az Ercegovina Hervojáról maradt emlékképen. Nem áll tehát az a krónikás beszéd, hogy a szultán Tomasevics Istvánt a mai *Hercegovinában* ötlette meg.

¹ *Ljubič* Listine X. 247.

² *Fermentžin* Acta Bosniae stb. 279. l.

Bosznia romlásáról, de mire a levelek odaértek, a halott királyon már nem segíthettek. Nem csoda, hogy a részvétnek inkább csak *stylaris* jellege van, hát segítettek-e a nyugati hatalmak az utolsó bizanti császáron?

Mindamellet a bosnyák királyság romlása — az akkori közpolitikai viszonyokat tekintve — mély hatást keltett. Ösztön-szerű érzést váltott ki ez a hirtelen jött katasztrófa a Nyugat vezérlő fejedelmeinél. Közézésnek adott hangot a pápa, mikor a biborosok collegiumában sírva fakadván, imígyen szóla: «Bosznia elesett, királyát megölték, remegnek a magyarok s remegnek az összes szomszédok.»

Segíteni voltakép akartak mindnyájan, a pápa mint a kereszténység feje, szóval és tettel helytállott, buzdított, de a kereszténység akaratát csak a főérdekelték hajthatták végre: Mátyás, a magyar király szárazon, a velencei köztársaság a tenger felől.

Ismételve meg kell azonban jegyeznünk, hogy úgy Mátyás királyt, mint Velenczét, egyaránt meglepték az események. Mohammed szultán hadjárata 1463 május 19—21-én indul meg, azután kezdődik a szultán vezérének nyargalása Jajczáig: május 24-én odaérhetett s május 28—29-én fogoly a király. Bércz-oromról bérczomra hamar hírt vettek erről Dalmáciában, úgy hogy június 10-én bizvást tudhattak Velenczében az elfogatásról.¹

¹ Bobovác elfoglalásáról már jún. 5-én tudtak Velenczében. Malatesta Novello de Malatestist tudósítják erről Velenczéből. A király kincsei állítólag Bobovácban voltak elhelyezve. *Milanói levéltár*. Extera. 1463 jún. 10-én a velencei államtanács tudósítja római követét Bosznia meghódításáról: «regem ipsum Bossine in miserabilem captivitatem Turcorum devenisse». Truhelka i. m. téved, mikor a királyt e tudósítás alapján már akkor halottnak véli. MDE. I. 211. — 1463 jún. 14-én ugyanezt megírják a firenzeieknek: *Firenzei lt. Resp. Cop. signori, carteggio filza 3. carta 114 t.* — Velence levele a pápához 1463 jún. 14. U. o. 216 M. s római követéhez a törökök dúlásairól u. o. 218—19., 1463 jún. 28-án a magyarországi követhoz, hogy Mátyást buzdítsa a török ellen u. o. 221. l. — 1463 aug. 14-én a magyarországi követhoz, hogy máris megkezdte a háborút u. o. 223. l. Aug. 23-án a burgundi herczeggel és a francia királylyal már tárgyalnak nemzetközi akcióról. J. Dielemans. Cod. 9363. 182. l. *Bécsi udv. ltár.*

A király kivégeztetése természetesen csak június első felében mehetett végbe. A szultán Boszniában a le nem rombolt várakba őrséget helyezett, helytartót — a török források szerint Minnet-oglu Mohammedet — rendelt s a zsákmány egy részét magával vitte, sokat elosztott s az ország többi részét: jelesül Uszorát is pusztította.

Herczegovina behódoltatása nem sikerült. Közben a velenceiek a Peloponesus visszaszerzésére hadat indítottak. A mint erről értesült a szultán, Mahmud pasát a derékhaddal odaindította, ő meg július legelején Drinápolyba tért.¹

Előrebocsátottuk a szultán hadjáratát, hogy Mátyás király ellenakciójáról lehetőleg folyamatos képet adhassunk.²

Az 1463. évi hadjárat.

A magyar király tisztában volt vele, hogy Bosznia s az Alduna vonala menti Balkánországok miatt a törökkel döntőharcot kell vívnia. Ez nem a posteriori okoskodás, hanem érthető a sohasem szünetelő határharcokból. Tudatában volt annak is, hogy a szultán, mint az akkor legnagyobb haderő korlátlan hatalmú intézője, sokkal kedvezőbb körülmények közt támadhat, mint ő, a kinek bár földrajzi távolság dolgában kedvezőbb a helyzete, de sokkal kisebb, nem annyira fegyelmezett és nem kellően fölszerelt erő áll rendelkezésére. Pénzforrásai a mozgalmas korszakban, három arcvonal felé indítandó hadjáratra: csehek, németek, törökök ellen elégtelenek, s a mint maga is

¹ Melchior de Imola Albániának kormányzója Skutariból 1463 július 19-én jelenti, hogy a szultán Szjeniczán át vonult ki Boszniából, a hol 20,000 főnyi őrséget hagyott hátra az erődített helyeken. Ilyen 126 volt. *Makusev Mon. Slav. Mer. II. 261.*

² A feldolgozott munkák közül első helyen *Fraknoi Vilmos* Mátyás életét említjük 127—636. l. — *Horváth Jenő* Mátyás király hadjáratái. — *Hazai Samu* Védő alkotmány, haderő és harczászat Mátyás király alatt. — *Hadtört. Közlemények* III. 159., 210. l. Főforrása a jাজczai eseményeknek Mátyásnak 1464 január 27-én Dombrón a pápához intézett levele, melyből mindazok merítettek, a kik Jajczával foglalkoztak. *Jajczai* Okt. XIV. v. ö. XXVI. A régiebb munkák közül *Engel I. K. Gesch. v. Serwien und Bosnien* még mindig jól használható.

megvallja, a megfogyatkozott emberanyagot nehezeire esett összegyűjteni. Még Mohammed szultánnak, a mondhatni világverő hódítónak állandó testőrsége, fegyelmezett gyalogsága, fölösszámmal könnyű lovassága, nagy ágyúkészlete, hadserege kereteiben gyorsan kiegészíthető s a romjaiban is gazdag byzanti birodalom zsákmányából könnyen élelmezhető, Mátyás hadserege mindössze 7000 ember (5000 gyalog, 2000 lovas), a főpapok, főurak dandárai 12,000 emberre tehetők, az egész had, ha ideszámítjuk a zsoldos gyalogosokat s a műszaki csapatokat, 25—26,000 főre rugott. Ámde a főurak s a főpapok csak három hónapig kötelesek katonáskodni, ha tovább tart a háború, a király tartozik a hadviselés összes költségeit viselni.¹

Az ország az 1463-iki tolnai országgyűlésen megszavazta a hadkiegészítési törvényt: a birtokos nemesség 10—20 jobbágy után egy, 20—30 jobbágy után két s ilyen aránynak megfelelő lovassal tartozván Péterváradon május 29-én, a felvonulás indulóhelyén megjelenni. A fegyverzetet megszabja az 1463: XII. t.-cz.²

Mátyás király Tolnáról Fejérvárra³ ment, ott április első felében teljesen megbízható tudósításokat kapott, hogy a szultán Szófiában összpontosítja seregét s onnan fog megindulni vagy Nándorfejérvár, vagy a Duna felé a déli részek elfoglalására.

¹ A velencei köztársaság 60,000 aranyat engedélyezett, ebből 20,000 rögtön, a többi Zarában fizetendő részletekben. Ez 720,000 koronát tesz, mai értékében ez összeg (a mai olasz viszonyokhoz arányosítva) 15-szörösen számítandó. Magyarországi relatióját ma még nem állapíthatjuk meg. A pápai segély sokkal pontosabban került a király kezébe, mint Velenczéé, mert a köztársaság maga is hadat viselt. A segély jelentőségéről Ep. Matthiæ C. P. II. ep. XIX.

² Kard, lándzsa, pajzs, vagy tegez íjjal, kard s lándzsa. V. ö. *Kovachich* Suppl. ad Vest. Com. II. 178. l. Ez a megajánlás az ország határainak a védelme szempontjából történt. Ha azonban a szultán csak Boszniát támadná, az általános fölkelés helyett a király minden öt kapu után egy aranyforintnyi adót szedethet, hogy dandárát megnövelhesse. Erre értelmezte némely történetírónk Mátyás királynak a Kovachichnál i. m. 161. l. idézett 1463-ban Jajezán kelt oklevelét. Ebből azonban nemcsak az tűnik ki, hogy 5—5 portánként 1 arany fizetendő, hanem éppen ellenkezőleg, hogy az országot védelmezni tartoznak, bárhonnan érje a támadás.

³ *Teleki* A Hunyadiak kora. XI. CCCXLIV. Pozsony városának rendelete, 1463 ápr. 14-én, melyben hajókat requirál.

Érthető, hogy a király a hírek alapján megtesz minden előkészületet a Duna vonala irányában. A hadak bevonulása 1463 márczius végétől május elejéig aránylag gyorsan ment végbe. A seregnek gyülekezési napja ugyancsak május 29-ére tűzetett ki, de a király már május elején megkezdhette a szervezést. Naszádokon (tetős dereglyéken) szállítottak élelmet — akkor szalonna, kenyér, füstölthús — Péterváradra, Nándorfejérvárra.¹ A király főhadiszállása Battán, Bácsmonostoron, de június 1—28-ig jobbra *Futakon* van.² Felkészülve várta, hogy a szultán hadai merre veszik útjokat, mert a szultán előcsapatai Nándorfejérvár körül jártak. Katonai hírszolgálatra ez esetben nem vált be. Egyik azt a hírt hozta, hogy a szultán derékhadával a Duna felé vonul, a másik egyebet mondott. Miközben a király teljes erejét az alvidék védelmére szánja, a szultán merész és gyors elhatározással (május 19-én) a bosnyák királynak az akkori fogalmak szerint legerősebb védővára, Bobovác előtt terem (május 19). Mátyás király mondja, hogy előkészített árulás nyitá meg a szultán előtt a Boszniába vezető utat s mielőtt még kardot rántott volna, máris hatalmába került áruló s elárult egyaránt. Csellel ejti hatalmába a királyt s végre is megölette, összes várait s megerősített helyeit birtokába vette s őrséggel látta el.

A szultán bosnyák hadjárata folyamán azonban éppen a szultán ügyes fordulata következtében egy külön török-magyar hadjáratot kellett Mátyásnak megvívnia a Duna vonalán. A mennyiben a nem mindig ellenőrizhető és nagyon mozaikszerű, korrendileg fölötte nehezen összeilleszthető adatokból az egyes diversiók közti összefüggés megállapítható, előttünk kétségtelen, hogy Szendrő vára a török támadás bázisa. Erre támaszkodik a szandzsák bég: Ali (ugyancsak Angjelovics Mihály fia — oglu — tehát Mahmud nagyvezér testvére?), a szultán egyik jelesebb alvezére. *Szendrő* 40 km Nándorfejérvártól, 125 km Temesvártól s Kevi várából Erdélyhez sem messze, mióta török kézen van, valóságos kalóz-menedékhelyet példáz. Már

¹ *Magyar Sion* II. 733. s *Teleki* i. h.

² *Ráth* K. A magyar kir. tart. helyei s az országos levéltár adatai alapján Csánki D. szivességéből.

1460 óta pusztítják ezek a portyázók a dunamelléki helységeket s ha nem találhatnak ellenállásra, beljebb száguldoznak: égetnek, rabolnak, ölnek s zsákmányt tesznek.

Bevezetésképp egy nagyobb betörést kísérel meg Ali bég. Nándorfejevárt elkerülve, beüt a Szerémségbe, felgyűjtja Kölpényt (Kupinovo) nyd. Zimonytól, Száva-Szt.-Demetert (Mitroviczát) s Futakig (76 km Nándorfejevártól) végigdúlja a vidéket. Nem messze Futaktól Mátyás végbeli alvezére, Szokolyi Mihály és Péter rácsapnak a dúlókra. Valósággal egész sorozata következik azután a kisebb-nagyobb ütközeteknek, melyeknek az a végök, hogy Ali bégtől elszedik a prédát s a királyi huszárok a menekülőket átkergetik a vizen. A portyázó had erős veszteség után visszafut Szendrőbe. Ez a beütés 1462-ben történt-e, vagy 1463 tavaszán, nem tudjuk, de mindenesetre megelőzte Mátyás fölvonulását s csak azért volt lehetséges, mert a királyi hadak még nem gyűlhettek össze.¹

Jobban szervezte Ali bég a temesmegyei végek, illetőleg Erdély ellen intézett beütést, miután hadát ismét rendbeszedte. Ezt a vállalatát azonban Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda és testvére András, Temesvár s a Temes vize között ügyesen csalogató hátrálással tették tönkre.

Egy harmadik, az előbbi beütéssel kapcsolatos török portyázás ugyancsak a Szerémségben dúlja a falvakat. Ezeket már a király parancsára Csulai Móre László veri tönkre.

Egybevetve ezt a három vállalkozást, nyilvánvalóvá lett, hogy a szultán a maga szempontjából nagy előrelátással megakadályozta Mátyás offenzíváját Bosznia ellen. Ali bég csíkszerű mozdulataival foglalkoztatta a magyar királyt s rákényszerítette, hogy Szerbia felé operáljon. Mátyás átkelvén a Dunán, a szendrői török csapatokat szétverte s Nándorfejevárra teszi át a főhadiszállást. Ezek a hadműveletek augusztus 1—szeptember 8. közt történtek. Azonközben a szultán végezvén Boszniával, derékhadával ugyancsak az ú. n. Ó-Szerbián át (Novi-Bazár) Üszküb felé, Konstantinápoly felé tartott. Erre a hirre az előle mene-

¹ *Bonfini* Dec. III. lib. IX. a forrás, de humanistánk nevezetes a chronologia iránt viseltetett ellenszenvéről.

külvő oldalvédet Dengelegi Pongráczékkal üldözteti s Rácország határáig hatol s 15,000 foglyot kiszabadít.¹

Ali bég hadait mindenünnen elzavarván, a király útja nyitva állott a Drináig, Bosznia s a macsói bántság közötti határfolyóig.

Igaz, hogy a szultán megakadályozta Mátyást a bosnyák király megsegelésében s feldönthette Boszniát, mert a Duna-vonalának védelmére készítette. De éppen ezáltal bírta rá Bosznia felszabadítására. Azt a mély gyűlöletet, a melylyel Tamás fia István bosnyák király iránt még egy esztendővel ezelőtt viseltetett, szomorú halála után szánakozással elegy engesztelődés váltotta fel. Fidelis nosternek, hívének nevezi most a halála után. Hozzájárult ehhez még a bosszú érzése is. Mert bár árulást, cselt emleget a király, mikor Bosznia elestéről szól, elsősorban a magyar korona tényleges igényeit sújtá porba Mohammed szultán. Most, hogy a szultán kivonult hadaival Boszniából, erélyes akcióra határozta el magát; ki tudja — úgymond — nyilik-e még alkalom Bosznia visszahódítására? Számbavette, hogy a kereszténységen mély sebet ejt Bosznia elvesztése s készen állott elhatározásával: visszafoglalja Boszniát.

Fáradt seregének pihenőt engedett s gondoskodott a hadjárat folyamán előállott fogyatékok pótlásáról.

Mátyás egyelőre csak annyit tudott, hogy a szultán mozgósította seregét s támadó hadjárat leszen valószínűleg észak felé, tehát neki a Duna—Száva vonalát kell védelmeznie.

Mátyás királynak ezen csak körvonalaiban ismeretes² szerbiai hadműveleteiből végeredménykép megállapítható, hogy a szultán, bár hódítólag lépett föl Boszniában s Mátyást távoltartotta, mégis kénytelen volt elvonulni. Egyszerű oka az élelemhiány, a lakosság elfutott s a hercegovinai karsztban nem tudott takarmányra szert tenni a lovas.³

¹ Mátyás király 1464 május 28. adománylevele. *M. k. Orsz. Ltár.* DL. 15988. V. ö. *Fraknoi* i. m. 128. l. 2. Ezt a hadjáratot kronológiai szempontból még tisztázni kell.

² Ezt a hadjáratot még tisztázni kell, a chronologiai egymásutánt nehezen lehet megállapítani. Tény, hogy Mátyás Rácországig vonult, de az összefüggés a hadjárat egyes phasisai között nem világos.

³ *Makušev* Mon. Hist. Slav. Meridionalium. II. 159. l. «Turchi in

Ezt a körülményt használta fel Mátyás s elhatározta Bosznia visszafoglalását.

Hadbaindulása előtt szövetségre lép a velencei köztársasággal. Velence oratora, Aymo (Emo) János kedves embere a királynak, benne *bízik*. Péterváradon (szeptember 12) köttetett meg a szerződés, melynek főpontjai:

1. A szultán ellen védő- és dacszövetségre lépnek.
2. Egymás nélkül nem kötnek békét.
3. A köztársaság 40 gályát állít hadilábra s összes dalmát és peloponesusi vezereit rendelkezésre bocsátja.
4. *A szerződő felek országaik területi épségét nem fogják megsérteni.*¹

Mátyás eladdig, míg seregét újra szervezte s haditervét megállapította, Péterváradon s Verőczen tartózkodott. A jajczai török őrsereg csakhamar értesült a király szándékáról s a Banja-Luka és Jajcza közötti völgysíkatórokban torlaszokat emelt. Előreküldött csapatokkal, a hozzácsatlakozott keresztény lakosság segítségével útból eltakaríttatá az akadályokat s megindult az ország székhelye ellen, «melyet a természet és mesterséges erődítés a többinél erősebbé tett.» A török megigázta bosnyák lakosság hangulata nagyon kedvezett a király vállalatának. A ferencesbarátok lángbuzgalommal vezették s buzdították a népet a keresztény hitben.² A király tudósításaik alapján a török minden lépéséről pontosan értesült.

Mátyás király ennek folytán a derékhaddal október elején indult meg Gradiska: a Száva réve felől, honnan könnyűszerrel űzte el a török őrsapatokat. A Száva védelmére, az eleség- és fegyverszállítmány biztosítására — a hogy ma mondják — hadtápparancsnoknak Dengelegi Pongrácz Jánost rendelte ki.

Gradiskától Banja-Lukáig a 45 km-nyi út sík vidék, melyen

Bosina stano cum grande dixaxio de victuali e cossi del vivere per loro cavalli i quali parono mezzo morti». 1463 julius 1. jelentés.

¹ *Theiner Mon. Hung.* s. II. 380—82. Velence akkor komolyan vette a dolgot s mindenről értesítette peloponesusi hadvezérét; Emo János követők levelét Jajczáról mellékletkép megküldték. *Sathas Doc. inédits à l'histoire de la Grèce* I. 246, 39.

² *Fermedžin* i. m. MCXXVII. sz. 272. l.

akadálytalanul haladhatott a sereg. Megérkezvén Banja-Lukára, innen Jajezáig három menetirány között kellett választania: ¹

1. A Verbásztól keletre a Vrbanja völgyén át Kotor városnak, Szkender-Vakufnak — az Ugar és Verbász folyón áthaladva — menetelve érhetett Jajezába.

2. Banja-Lukától a 72 km hosszú völgy-sikátorokon át a verbászmenti veszedelmes ösvényeken, cgyenesen nekivághatott Jajezának.

3. A Verbásztól nyugatra Szitniczán, Varcar-Vakufon, Borein át vezetett az akkori kaldrma (köves út) Jajeza felé.

Az útirány vázlata a következő oldalon van. ²

Hadtörténetiróink szerint Mátyás két oszlopban indította meg seregét: az egyiknek vezére Szapolyai Imre, a kincstárnok, a kinek birtokainál és eredeténél fogva nagy személyes összeköttetései voltak a vidéken. Ez az oszlop állítólag a Verbász völgyében nyomult előre, a király pedig a derékhadal, de mindenesetre a Szana folyón át ³ Kljucsot érinté, a honnan a jajezai út belétorkollott a 3. útirányba. A műszaki csapatok, ostromgépek s az ágyúk mindenesetre errefelé vonultak.

Természetesnek találjuk, hogy a király táborába siető horvátországi csapatok Bihács felől siettek Jajeza felé. Így a Frangepán Márton vezette contingens. ⁴

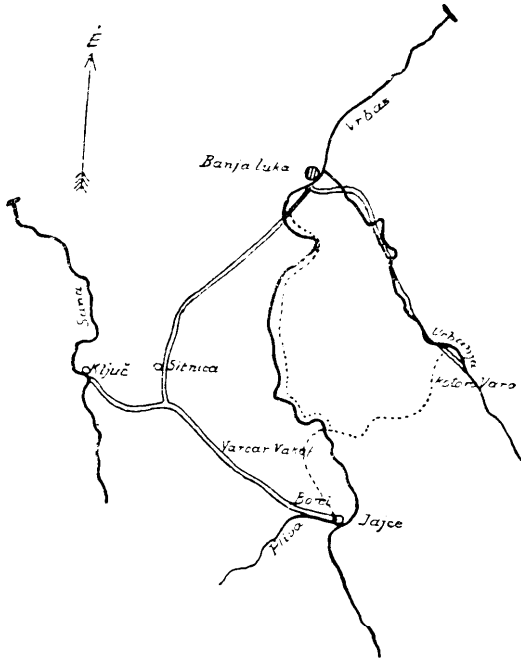
¹ *Sarkotić István*, Bosznia és Hercegovina parancsnokló tábornoka oly szíves volt *Weigel Ferencz* cs. és kir. tüzérkari százados hazánkfíát, jajezai vizsgálódásaink folyamán mellénk rendelni. Jajezai Oktl.-ban közölt műszaki megjegyzései s talpraesett megfigyelései, a terep szemléje közben nyert benyomások eredményét képviselik. Egy 1463-iki ostromot adatok nélkül rekonstruálni alig lehet. Azonfelül még az is megnehezíti a vizsgálódást, hogy a jajezai vár többször átépített s ma nem lehet a régi állapotot szemléltető módon, szabatosan megérzékíteni. Hálára kötelezett Rollinger altábornagy, az elismert várépítő szakember, midőn Weigel százados fejtegetéseit megjegyzésekkel kíséрни volt szíves.

² Megjegyezzük, hogy minden leírásnál többet ér a szemléltető rajz, melyet az olvasó jobban ellenőrizhet.

³ E. M. C. I. 73. 116.

⁴ *Frangepán-család oklevéltára* II. 57—60. «Regni nostri Hungarie corone consequenterque nostro maiestati fideliter complacere satagens» elsőnek gyűjtötte össze hadait, s pénzt és vért áldozott. 1463 november 23. Jajeza.

A király hadiútjában úgyszólván a magyar szent korona főtenyezői vettek részt. A főpapság közül *Váradi István* kalocsai érsek, *Vitéz János* váradi, *Csezmiczei János* pécsi püspökök, *Gúti Ország* *Mihály* nádor, *Ujlaki Miklós* erdélyi vajda, *Szapolyai Imre* kincstartó, *Frangepán István* horvát bán,¹

Mátyás király felvonulásának iránya.

Frangepán Márton, *Dengelegi Pongrácz András* főpohárnok, *Vitovecz János* Zagorje comese szlapon bán, *Drágffy Bertalan*. A testőrségben szolgáltak *Kállay Pál*, *Parlagi György* aulæ milites,² alighanem *Vingárti Geréb Mátyás*,³ s hányan maradtak említetlenül a névtelen magyar és horvát vitézek közül?

A műszaki csapatoknál lőszer- és hadigépparancsnokként

¹ *Frangepán Oklt.* II. 61. 1463 december 6.

² *Jajczai Oklt.* XVI.

³ *Rátkay Mem. banorum* 100. l.

Berendi Back Gáspár csanádi pap,¹ később szepesi prépost «decretorum doctor» szerepel.²

A király esetleg 4—5 nap alatt tehetta meg az utat Jajczáig. Ezt a menetelést az akkori utakon, illetőleg ösvényeken eléggé kiadósnak ítélnéljük. A hadak elhelyezése, az ostromterv megállapítása meddig tartott, arra nincs adat. Némi fogalmat nyújthat az ostromműveletekről az a körülmény, hogy a király az első rohammal (október 5—6) betört a város falain³ s csapatai kézitusába elegendvén a város őrségével, elkeseredett küzdelem után, a törökök a tulajdonképeni várba vonultak.

Kérdés, hogy a mai Jajczának melyik részén keresendő ez a város? Eleinte a várhegynek körfalain, illetőleg gyámfalazatán belül eső házcsoportot véltük alsóvárosnak, a Saleffendić-kula, Szahat-kula s a travniki, vagyis bosnyák kapu szeggyényét.⁴

¹ *Katona* H. C. XV. p. 7. 118., 462.

² U. o. 618. Szirmay: Szatmár vármegye leírásából (III. 303.) idézik, hogy Gerendi István Jajczán lelőtt egy a királyra leselkedő törököt s 1463 november 11-én ezért czímeradományban részesült. Ámde Szirmay nem Gerendit, hanem Berendit említ, kérdés, hogy a pattantyús Berendi Gáspárnak nem rokona-e, föltéve, hogy Sz. állítása megfelel a tényállásnak. Vajjon cigányok kísérték-e a tábornok mint golyóöntők, ezt a kérdést csak azért vetjük fel, mert II. Ulászló 1496-ban Bolgár Tamás cigányvajda sátoraljának erre szabadalmat ad. *Pray*, Ann. IV. 273.

³ Az ostrom dátumát nehéz megállapítani. *Bonfini* Dec. III. l. IX. azt állítja, hogy: A calendis Oct. tamen urbem ceperat, tehát október 1-én foglalta el a várost. Ámde a király szeptember 29-én Verőczén időz, október 2-án pedig Grubisinczen (Morović közelében, nyd. Mitroviczától, ma Szerém megyében, akkor Valkóhoz tartozott. *Csánki* i. m. II. 284., 312.), tehát Jajczát nem foglalhatta el október 1-én. Föltéve, hogy október 3-án indult el Banja-Lukára, 7—8-án érhetett Jajcza alá, s ha az első rohamra bevette a várost, ez 9-énél előbb nem történt, de 4 napba telt, míg a törökök teljesen visszavonultak. Ezért okt. 12—14-énél előbb nem kezdődhetett a vár ostroma, későbbben igen. A vár elestét Bonfini decz. 16-ra teszi, holott az decz. 26-án történt. *Jajczai Oktl.* XXVI. 31. l. Értelemzavaró hiba, hogy 1464-el jeleztetett ez a később még elemezendő 1463-ból való darab. Osztroviczai Konstantin szerint Mátyás nyolcz hétig: 56 napig ostromolta Jajcza várát. A kalendárium tehát — ha az ő számítását vesszük hitelesnek — ekkép alakul: 1. az ostrom kezdete okt. 30.; 2. a város bevétele nov. 4.; 3. a felső vár bevétele decz. 25.

⁴ Lásd az ábrát.

Majdnem bizonyosra vehetjük, hogy az a város, illetőleg alsóváros, melyet Mátyás bevett, a mai banja-lukai, régebben magyar kapu¹ előtt elterülő katolikus városrész lehetett, mely a várat uralta.

Ennek a podgradjenak: alsóvárosnak mindenesetre voltak védőfalai. Kiterjedését ma bajos megállapítani, mindenesetre lennie kellett oly megerősített belső védővonalaknak, melyek lehetővé tették, hogy a török őrség csak négy napi küzdelem után adta föl. Hogy Weigel Ferencz százados nem találta meg emez erődítményeknek s az ároknak látható nyomát, nem csodáljuk. 1528 óta általán véve békességes fejlődése, illetőleg megnyugvása volt a városnak s az alsóváros csakhamar szabad helylyé vált. Falait lebontották s a védőfalazat köveiből új házakat építettek, az árkokat pedig apródonkint feltöltötték.

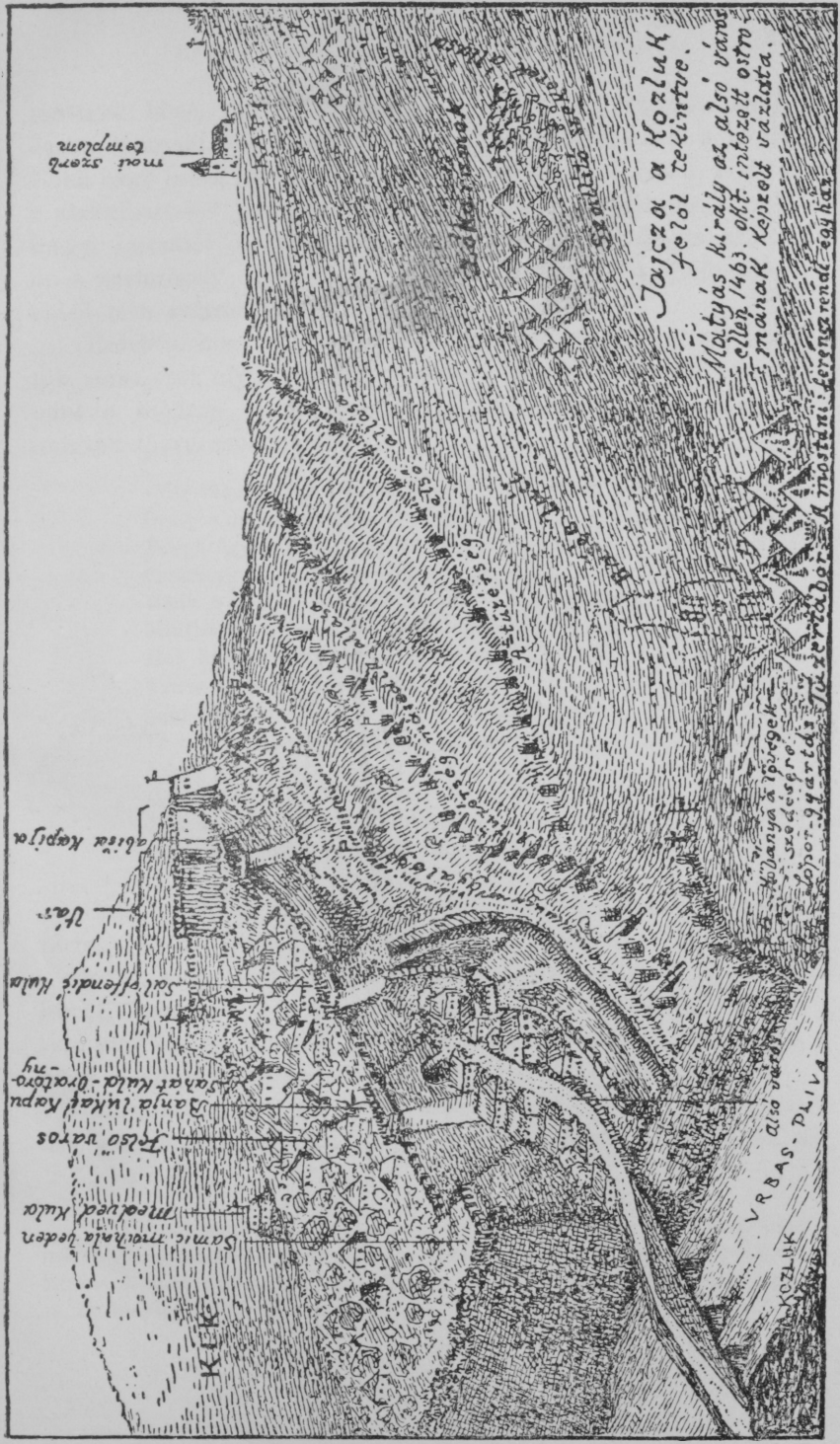
Hogy Mátyás a város bevételeivel oly gyorsan végezhetett, azt bizonyára a katolikus lakosság egyetértő segítségének köszönhette. Ugyancsak az *al-*, jobban mondva *külső* városban volt a ferenczeseknek még egy templomuk — hogy a mainak a helyén, vagy egyebütt állott-e, azt nem tudjuk —, a honnan a magyar actiót előmozdították. Kétségtelen, hogy a városban a többséget katolikusok és a sebtében iszlámra áttért patarének alkották. Ezeket térítették át a barátok a király pártjára s ily módon sikerült a török őrséget a felső várba visszaüzni.

A vázlatok katonai szempontból adják vissza a helyszíni benyomásokat s ideális vázlatát nyújtja az ostrom megkezdésének föltételezett fázisairól.

A megrohanás s a vár körülzárolása a Pliva folyása mentén, a Verbász-Pliva összefolyása irányában történhetett. Az ágyúkat s az ostromgépeket hihetőleg Borcítól kiindulva a Carevo poljen s a Katina-n át Baščeluči-ig hozták s ott helyezték el, úgy a vázlatok feltüntetik.

A Pliva s a Verbász-Pliva összetorkolása déli vonalát a törökök valószínűleg mindvégig birtokukban tartották. Az a föltevés, hogy Mátyás király a tél folyamán nagyobb erővel közelebb jutott Jajcza déli oldalához, nem tartozik ugyan a lehetet-

¹ *Jajczai Okt.* 98. 1.

moltay király
templom

Jajczai a Kozluk
felől tekintve.

Moltayás király az alsó város
elűz 1463. október 10-án
ostromának közpelt vezáta.

Kézdivásárhelyi püspökség
Kézdivásárhelyi vár
Kézdivásárhelyi város
Kézdivásárhelyi templom
Kézdivásárhelyi káptalan

Kézdivásárhelyi vár
Kézdivásárhelyi város
Kézdivásárhelyi templom
Kézdivásárhelyi káptalan
Kézdivásárhelyi püspökség
Kézdivásárhelyi kővár

Kézdivásárhelyi püspökség
Kézdivásárhelyi vár
Kézdivásárhelyi város
Kézdivásárhelyi templom
Kézdivásárhelyi káptalan

VRBAS-PLIVA
Kozluk
alsó város

lenségek közé, de nem valószínű. «Téli hideg szigorát» említi Janus Pannonius a költő-püspök, esőről, hidegről szól a király. Noha nagy hideg járta, vajjon befagyott-e a sebesfolyású Verbász s alakulhattak-e járható jéghidak rajta, csak hypothesis számba megy. Jajczától északnak a Verbászon át vezetnek ugyan gázlók, de a partszegély olyan menedékes, hogy valami különös előny ebből nem származott.¹

Érdekes, hogy Janus Pannoniusnak, *a szemtanúnak*, idéztük verse csak oly híven adja vissza az ostrom terepnehézségeit, mint a modern tanult katona, Mátyás királyt megszólaltatva, imígyen fűzve szólamait:

•Vár függ fönt az imént hódolt város falain túl,
 Őrség s jó fekvés állta el ahhoz utam.
 Dörgő ágyúim elkezdik hát zúzni a bástyát,
 Csakhogy a védő had megveti gépeimet.
 Ránk a magas tornyokból sokszor úgy eregette,
 Mintha szakadna a hó, nagy szaporán nyilait!
 Hej, hányszor ki-ki mert ránk rontani éjnek ivadján,
 Virrasztóimnak kárunk okozva sűrűn!
 Sem zúgó viharában szörnyű északi szélnek,
 El nem csüggedt az téli hideg szigorán.
 Végre szünetlen fáradtság és vízbeli inség
 Ostromot állóknak megtöri vas szívüket.
 Jött az a nap, kin megváltásunk szülte meg a Szűz,
 S vár megadása felől, ím, jön a várt követ is. •

Ezt a függő várat könnyen lehetett védelmezni. A meredek várhegy, a déli oldal járhatatlansága s az akkori ostromágyúk s gépek kisebb hatékonysága fölötte megnehezítették a támadást. Ebből, valamint a zimankós időből, s a mit első helyen kell vala említenünk, a védők szívós, vitéz ellenállásából következik, hogy a vár oly huzamosan ellenállott.

Elismerte ezt a király is, csak a török történetírók végeznek könnyen Jussuf harambéggel, röviden árulást hozván fel a

¹ Weigel százados i. munkája e két Panuska bosnyák-hercegovinai mérnök megrajzolta sikerült vázlat. Természetes, hogy Weigel százados katona szemével nézte a terepet, ha egy s más hypothesisse nem igazolható is, de tényleg szóvá tehető.

vár eleste okául.¹ Nem mondják a valót, mert csupán a királynak még nagyobb állhatatossága vehetett erőt a vitéz védelmen.

Túrta a hideget, buzdította katonáit, jutalmazta az érdemeiket² s maga is részt vett a harcban. Nagy kitartás kellett hozzá sátrakban, barlangokban s beásott gödrökben éjjel-nappal készenlétben lenni a folytonos kirohanásokkal szemben. Az ágyútűz s az ostromgépek aránylag kevés kárt okoztak a falakban. A XV. századbeli ágyúk öntöttvas- és kőgolyói 400—1200 lépésre (300—900 méter)³ hordtak, s az ostromgépeket csak közelben lehetett használni az őrtornyok ellen. «De az őrség megveti a gépeket s szorgosan nyilaz.»

Mátyás taktikája mindamellettt sikerre vezetett, mert elfárasztotta az ellenséget. A hosszas lövetés mégis megrongálta a falakat, kivált a fellegvár *felső* kerületét: az ikindzsi (második) várfalkerületét s az őrség számban erősen lefogyott, víz- és élelemhiányban pedig különösen szenvedett.⁴

Nem hiszszük, hogy a várban 1500—2500 védőnél több lehetett, betudva a családotkat és nem harcosokat. Ez az elernyedés annak a körülménynek tudható be, hogy Koszacska Vukcsics István a szent-szávai herceg s fia László herceg hadaikkal Prozor felől Bugojno, Dönji-Vakuf felől Jajcza déli részét elzárták.

Az öreg István herceg, de különösen László október havában Velenczének felajánlották Boszniát, nem tudván, hogy Velence szeptember 12-ike óta szövetségese Mátyásnak. A köztársaság erre csak azt felelte, hogy a magyar király már megtette Bosznia felszabadítása érdekében a szükséges lépéseket,

¹ Idézett *Okt.* X—XIII.

² Kancelláriája mellette működött.

³ A. *Dolleczek* Geschichte der österr. Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Wien, 1887. V. Károly idejében már 500—3675 m-nyire hordtak vízszintes beállításban a lövegek. List udv. múzeumi kormánytanácsos szíves közlése. A magyar tüzés- és lövészerszámokról l. *Takács S.* tanulmányát Századok, 1908. évfolyam 49., 130. l.

⁴ A várban egy városszerte ismert ásott, kifalazott kút volt, melyből lánczsal húzták ki a jó vizet. Valószínű, hogy időnként kifogyott belőle a víz. Ma nyoma sincs. Ma réservoir van a várban. Dr. Milassin jajczai főszolgabíró közlése.

hadai bevonultak Boszniába, Jajeza városát elfoglalták s a többi erősséget is birtokukba kerítendik.¹

Erre aztán fölkinálkoztak Mátyásnak s miután szívesen fogadta ajánlatukat, hadaikkal november hó végén megérkeztek. A szövetség ára az volt, hogy Mátyás magyar zászlósúrrá tette László herceget, két zsupát ígért neki² s az öreg herceg birtokaiért szavatosságot vállalt. Minthogy ez az ünnepélyes adomány december 6-án kelt, a hercegovinai hadoszlop november végén állhatott be az ostromlóeregbe. Ezen időponttól kezdve hanyatlak az ostromlottak ellenállása.

December 25-én követ érkezett a várból a királyi táborba. A király nem várta őket. Ellenkezőleg, az általános ostromra minden előkészületet megtétetett. Az ostromgépek, ágyúk beirányoztattak. Az Úr születése napját áhitattal ülte meg a sereg. A katonák meggyóntak, megáldoztak s december 26-án, Szent István vértanú ünnepén, reggelre kiadatott a támadásról szóló parancs.

Éppen nagymisével ülték meg a ferenczesek templomában a szent napot, midőn a tábori őrségnek egy vitéze besietett a szentegyházba, hirül hozván, hogy a törökök egyezkedés céljából hírnökeik részére sértetlenséget kértek a királytól. Megadott nekik. Előbb két előkelő vitéz, utóbb még kettő érkezett a főhadiszállásra. Egyikök, Eliász bég, egykor maga is parancsnok, minden fenntartás nélkül kijelenté, hogy a várat lőszerestül, éléstárostul s minden, még személyes ingóságaiikkal egyetemben átszolgáltatják a királynak. Az egyezés azonnal megkötetett s még aznap éjjel egy fegyveres királyi csapat bement a várba s birtokba vette.

December 26-án reggel megannyi török elhagyta a várat, csak — a mint mondják — az asszonyok maradtak benn. Megszámláltatván, 430 derék fegyverbíró harczos lustráltatott. A király tetszésökre bízta, hogy zsoldjába lépjenek, azok részére

¹ *Ljubić* Listine X. 278.

² L. Bosnyák élet- és nemzedékrajzi tanulmányaink német kiadását 195. s köv. l. Az uszkopljei és rámai zsupákról van szó.

pedig, a kik haza akartak térni, kalauzokat rendelt, nehogy a felbőszült népnek áldozatul essenek.¹

Körülbelül négyszáz erősebb fajtájú török állott át a király szolgálatába, élükön Jussuf, a várórség parancsnoka.² Jajeza, mint Alsó-Bosznia központja, immár a magyar király kezén lévén, a kerületébe tartozó apróbb erődök önkényt behódoltak. A jelentékenyebb váracs közül való: Zvecsáj, Banja-Luka — Vrbász felől emelt — vára is, melyet 50 janicsár s 50 dizdár (várvédő) védelmezett. Ezt a várat Mátyás körülzároltatta s néhány ágyút s egy csapatot küldött alája. Zvecsáj addig vitézül állotta az ostromot, míg Jajeza megadta magát. A föltételek ugyanazok, mint Jajeza átadásánál. Bizonyára a többi várat is szemeltartotta a király, mert a fővár átadása után azok is kezére jutottak. Körülbelül 30 ilyen őrtornyot s várat vettek be s majdnem ugyanannyi tért a király hűségére. Ha a nagy

¹ J. *Oktár*. XXV. A király «in eodem castro nostro Jayce» hálát adva Istennek, értesíti Pálóczi László országbíró Jajeza decz. 25-én történt elfoglalásáról; XXVI. sz. Lukács egri prépost, alkanczellár szemtanu részletes levele ugyancsak Pálóczi László országbíróhoz. Az alkanczellár közvetlen tudomáson alapuló tudósítása bizonyoság rá, hogy árulásról szó sem volt. A török történetírók a maguk szempontjából csak a király zsoldjába állott törököket nevezhetik hűteleneknek, de az őrség vitézül kitartott. Osztroviczai Konstantin is árulást emleget Jajeza feladása okának. Akkor, mohammedán lévén, hitsorsosai így beszéltek el neki. Mátyás, illetőleg az, a ki ezt a tanácsot adta neki, nagy lélektani belátással hűségére téríti a hitben, úgylátszik, amúgy sem állhatatos őrséget. Nem tekintjük szabatos forrásnak Kritobuloszt, de megemlítjük, hogy ő sem beszél árulásról. A megadás okául felhozza, hogy az őrség fellázadt s egymást ölte s *önként* állott a királyhoz. A mit Lúkács alkanczellár az asszonyokról említ, hogy azok a várban maradtak, nekünk az a meggyőződésünk, hogy ezek az őrség keresztény asszonyfoglói, a kiket ágyasaikká tettek. Ezekre vonatkozhatik Bonfininak (Dec. III. lib. IX. Oktár. II.) az állítása, hogy Jussuf várparancsnok a keresztény rabokat is magával akarta vinni, a mit a király kereken megtagadott, hogy a legutolsó keresztény szolgát sem hagyhatja kezeik közt. Lehetek ugyan várszolgálatra alkalmazott bosnyák rabjaik is, de az élelemre való tekintettel csak kevesen, azért ezt a kikötést, ha ugyan igaz, a mit Bonfini állít, az asszonyokra kell vonatkoztatni.

² Eunyit említ a király.

hideg megengedi, az összes török hódoltságot föl lehetett volna szabadítani.¹

Mátyás a jajczai vár birtokba vétele után elsősorban elrendelte a vár kijavítását, válogatott őrséget helyezett el a felső várban, ellátván lőszerekkel úgy a jajczai anyavárat, mint az imént behódolt váracsokat s őrtornyokat (kulákat). A vár parancsnokságával a vitéz *Hidvégi Székely Jánost* bizta meg.²

A téli hadjárat egyaránt erősen megviselte a csapatokat s vezéreket.³ A király még később is fölemlgeti, hogy mily fáradságos küzdelemmel hódította meg Boszniát. Ily körülmények közt egyelőre befejezte a hadjáratot s beírta vele, hogy a töröktől elhódított területet végleg a magáénak tekintse. Érezte új szerzeménye fontosságát, midőn a pápához írott levelében abbeli nézetét fejezte ki, hogy megorvosolta azt a sebet, mely Bosznia romlása következtében nemcsak sarkán, vállán, hanem szívéen is érte Európát, mert hisz innen minden irányban portyázhatott a hit ellensége. Ő kettős célt tartott szeme előtt: megtisztítani az országot belső ellenségeitől az egyik s levérni a külső pogány ellenséget, ez örökbe maradt főkötelessége.

Mátyás királynak ez a hódítmánya nem a magyar királyi *Roma* néven ismeretes *igényfenntartás* Boszniára nézve, nem is a nemzetközi jellegű souverainitás érvényesítése a bosnyák volt uralkodóház kihalta után annak az örökségére, hanem, a török legyőzése után, hódítás alapján előállott teljes felségiség. Ezt a területet már Boszniának nevezi a Mátyás-korabeli államjog.

A háború sikeres befejezésében, valamint az új berendezésben főszerep jut Szapolyai Imre kincstárnokának s fővezérének, kiről azt írja, hogy Jajcza visszaszerzését «legelőbb az isteni

¹ J. Október XII.

² 1464 január 2-án Jajczán kelt levelében a király Székely Jánosnak és Miklósnak a szanamegyei Kozara (Kozarac) várat, szerintük in perpetuum, a nádor szerint pro descensu seu loco descensus durante benepiacito Suae Maiestatis adományozza. Közeliében voltak a *bilickii* és *novi stružići* erődített torony is. Erről az érdekes adományról l. Aszl. Okt. CXXXVIII. sz. 218. l.

³ U. o. XLI.

gondviselésnek, azután ezen előharczos éberségének és munkájának tulajdonítja». ¹

Szlavóniai, pozsegamegyei törzsökös birtokos, ² a Borics-bán híres nemzetségéből, rokon az odavaló családokkal s nagy összeköttetései vannak a Száván túl is. Szapolyai szavát véljük hallani, midőn Mátyás király későbbben azt írja: «Boszniát csak oly fontos feladat *megtartani*, mint elfoglalni». Nincs más módja, minthogy a Boszniával szomszédos területek összes tisztségeit ráruházta (Szapolyai Imrére, a kinek főérdemét ünnepélyesen elismerte), jelesül Dalmácia, Horvátország s Szlavónia bánságát, meg a vránai (auraniai) perjelséget. ³ A perjelség várának birtoka nélkül Boszniát nem lehet megvédelmezni. Pontosán alig tudnók meghatározni, hogy mely várakat értette a király: Dubiczát, Kosztajniczát, Pakraczot, Nasiczet-e, ⁴ vagy a dalmát parti helyeket, de bizonyos, hogy Jajcza s az alsó-szlavón megyék bizonyos fokú védelmi együvértartozása lebegett a király szeme előtt. Közvetlen megvédelmezésének a súlya a szomszéd-ság okából Szlavóniára nehezedett.

Ezek az okok vezették Mátyás királyt elhatározásában, midőn Szapolyai Imrét *regni Bozne gubernátorrá* kinevezte. A szervezés elején tehát egy teljesen *önálló* tisztség: a gubernátorság alkottatott. Hogy Mátyás Bosznia alatt ekkor nemcsak

¹ Wagner Analecta Scepi. I. 146—147. a szepesi comesi mélt. kiállított oklevélben.

² Csánki Dezső Magyarorsz. tört. földr. a Hunyadiak korában II. 446. A vrbászmegyei nagybirtokosok (Orbovaiak, Oresjaiak stb.) Pozsegához gravitálnak. Forgách Ferencz Szapolyaiékat (168. l.) bosnyák eredetűeknek véli, ámde az adatok Pozsegamegyére utalnak, mint törzsfélszűkre. Boszniában is van Zapolje hely, de ez tipikus délszláv elnevezés. Zapolia Zapolje nevű hely, mely «Jajcza haud procul aberat» nem található. Van ugyan egy Zapolje község (melyhez Bregovica, Klupci, Lokve, Operci, Orlice Čiganska, Rjeka és Zapolje tartozik), de ez a srebrenicai járásban fekszik közel a Drinához.

³ J. Okt. XXXVI. A király II. Pál pápát arra kéri, hogy a perjelség igazgatása, illetőleg számadási kötelezettsége alól 8—10 évi időtartamra mentse föl.

⁴ J. Kukuljevič Priorat Vranski Rad. LXXXII. 22—23. l.

az elfoglalt jajczai kerületet, illetőleg Dönji Krajt értette, magától következik.

Hogy a kormányzóság külön tisztség, annak bizonyosága, hogy úgy az oklevelekben,¹ mint Mátyás király Decretumában² a tisztségek sorában külön említetik a *regni Bozne gubernator*, azután az erdélyi vajda, az országbíró, majd ismét Szapolyai Imre, *mint* Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánja és Ujlaki Miklós, a macsói bán. Bizonyosága ez a középkori magyar állam közigazgatási ruganyosságának, mely minden változásnál megtalálta a megfelelő s a korona egyetemébe illő ezimet.

Jajcza elfoglalása s Mátyás időközben történt megkoronáztatása a szent koronával «a miben a kir. méltóságnak ereje foglaltatik», melynél Jussuf harambég és a hozzá átállott diszbe öltözött török őrség élő tanúi voltak diadalának, csak kezdetét jelzik a szultántól elhódított részekért folytatandó harcoknak.

De nemcsak Mátyás érezte, hogy a szultán bosszuló hadjárata küszöbön áll, hanem az akkori «európai koncert» is.

Az európai segítséget azonban ismét csak a pápa s ezúttal Velence vette komolyan. A köztársaság Mátyás boszniai sikerét, melyet az Isten dicsőségére s nevének örök emlékezetére vívott ki, a saját érdekében is kihasználta, midőn menten a király hadjárata után, mikor ez 1464. évi januárban még Szlavóniában tartózkodott, megindította a nyugati udvaroknál a segély-actiót. XI. Lajos 10,000 fegyverest ígér, ha a pápa békét közvetít az angol királylyal, IV. Henrikkel, ez meg 5000 embert helyez kilátásba Jó Fülöp burgundi herceg vezérlete alatt. Pénzforrások tekintetében Velence utal a pápa által hirdetendő búcsú-jövedelmekre.³ Mindez ígéretekből csak annyi valósult meg, hogy a köztársaság két aranyozott kárpitot küldött neki ajándékba. A pápa lelkesen toborzott, pénzt gyűjtött s június havában tengeren akarta megtámadni a szultán birodalmát, kikötvén, hogy addig ne induljon el hadaival a király.

¹ *Frungepán Okt.* II. 79., 87. l.

² 1464: II. Decretum külön említve; előbb, mint gubernator, azután az erdélyi vajda s országbíró után külön, mint dalmát-horvát-szlovón bán.

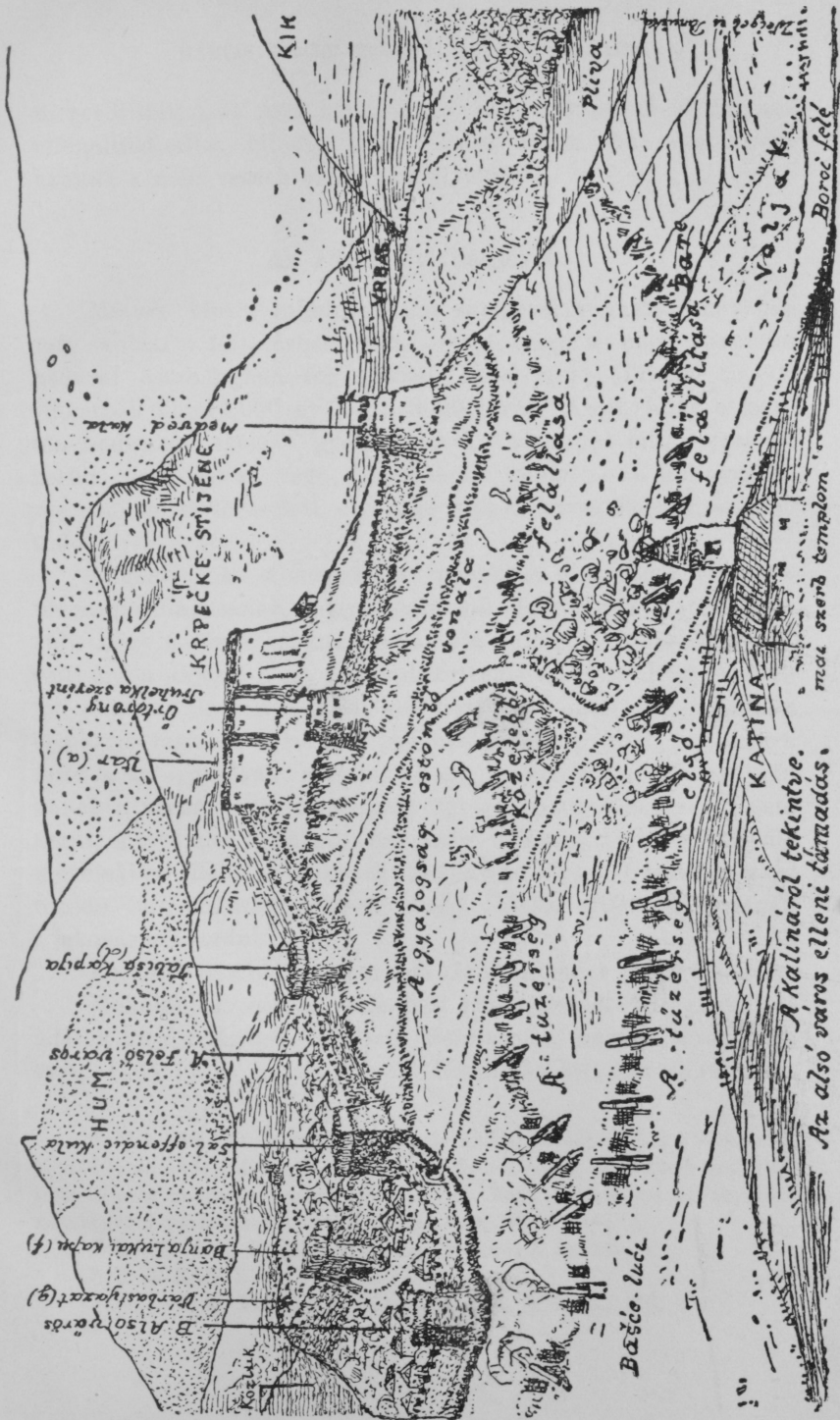
³ MDE. I. 266 s köv. l.

Ezzel, az akkori viszonyokat nézve alig megvalósítható tervezéssel szemben Mohammed már 1463 vége óta erősen készült a hadjáratra. Nagy ágyúparkot rendezett be, vasat, rezet nagymennyiségben gyűjtött, mert hosszabb ostromoknál mívesei helyben öntötték az ágyúkat.¹ Mátyás király hasonlíthatatlanul nehezebb viszonyok között mint a szultán és megfelelő lassúbb tempóban ugyancsak komolyan vette feladatát, úgy a felvidéki városokban, mint Szebenben, ágyúkat öntet s löport gyártat.² Mindezen előkészületeket úgyszólván hitelbe tette meg a kereszténység közérdekében, mert a segély ugyancsak lassan gyűlt.³ Ezt a részletet hangsúlyozni kell, minthogy Európában mindenki csodálkozott, hogy a törökverő király miért késik a háborúval. A különféle jegyzékekből kiérzik a király felelete: azért, mert nincs elegendő költsége. A fiatalság tüzevel készült a háborúra, de nem lát semerről segedelmet: az ígéretek nem váltják be. Ha nem biztatják, az ügyet rendszeresebben készítette volna elő. Bezzeg a török tudta, hogy miként dolgoznak a keresztények s a nagynehezen elfoglalt Boszniát «a kereszténységnek azt az úgynevezett kulcsát s révét, a honnan nyugat s észak felé nyílik kiút», máris megszállta s várait ostromolja. Bosznia várait ugyan elfoglalásuk után nagy sebtiben, a mennyire tőle telt,

¹ Mohammed készülődéseinek pontos idejét, valamint megindulását a török történetírók nyomán sem lehet eldönteni. Az egyik szerint *megindult* 869 Rebi ül evvel 12. napján, tehát 1464 november 1-én (J. Okt. XXX.), a másik szerint 870 Rebi ül evvel havában, ez meg éppen 1465 november 2-nak felelne meg. A keltezés tehát hibás, mert Mohammed már 1464 július havában ostromolja Jajezát.

² Buda, 1464 június 27. *Teleki* i. m. X. 96—98. l. CCCLIX. Jajeza második ostromára s a zvorniki hadjáratra nézve legbővebb *Teleki* feldolgozása: III. 378. s köv. l. A régibb munkákat *Engel* *Gesch. v. Serbien und Bosnien*, néha becses utalásait mondanunk sem kell, hogy felhasználtuk.

³ Ígérték 458,000 ₰-at, Velenczét letudva (a köztársaság 60 ezret részletfizetésre helyezett kilátásba) megannyian kibújnak szavuk beváltása alól, sőt Nápoly, mely 80,000 ₰ fizetésére kötelezte magát, még intrikál is. Ep. M. C. I. 79., 186. II. Pius, a nagy Balkán-pápa ráhált († augusztus 15.) eredménytelen vállalatára. Halála előtt kénytelen volt elbocsátani a keresztéseket, a kik éhségből eladták fegyvereiket. S erre ne izguljon fel a király?

B. 150 vörös

Banya-luka kapu (f)

Sz. offendic kuta

HUM

M. sósó vörös

Jáciska kopnya (c)

Bar (a)

Orléans szent

KRPECKE STIJENE

Medved kuta

KIK

A gyalogas astom

A tuzeseg

Bácsi-luc

KATINA

A katinaról tekintve.

Az alsó város elleni támadás.

nagy szent templom

Boroi féle

Vozja

felalilások

pliva

VRBAS

megerősítette, de nem hiszi, hogy oly nagyszámú ellenségnek ellenállhatnak-e. Mindez nem történt volna, ha scgedelmére vannak s nem vetnek elébe akadályokat.¹

Az 1464. évi hadjárat.

Mátyás király mindazonáltal seregével augusztus havában még abban a föltevésben *indul meg*, hogy a pápa keresztes hadával összhangban fog eljárni. Hadi ereje állítólag 22,000 emberből áll: 14,000 gyalog s 8000 lovas.² Arról, hogy a szultán hadserege szokott gyorsaságával váratlanul már Jajczához került, csak julius vége felé értesült Budán — a hol augusztus elejéig tartózkodott —, 1464 julius hava *elején* még nem tudott.

Augusztusban a veszedelem tudatában megindítja seregét s megiratja Raguzának, hogy Jajcza alá siet.³ Arról már is értesült, hogy a török császár 30 nap óta (julius 10—augusztus 11.) ostromolja Jajczát s az ő várait. Értesült arról is, hogy a szultán aknákat ásatott a falak alá, bombákat öntet s mindenáron el akarja foglalni. Fridrik császárral menten közli ezt a hírt, mint a ki legjobban megérte, hogy mekkora jelentősége van ennek a várnak a kereszténység ügyére nézve. Noha senki sem segíti, sietve siet hadaival, bár még odaérne idejében.⁴ Gyors menetekben halad a bosnyák hadiúton. Előbb Futakon, majd Szatán van, augusztus 14-én aztán Újlakra (Illok) ér s onnan Djakovárnak fordul.

Boszniában a harcz ekkor már eldőlt. Történt pedig ekképen:

Mohammed szultán második hadjáratának körvonalai az adatok gyér világánál akképen jelentkeznek, hogy a török hadsereg 1464 julius havában már Boszniába ért. Létszámát pon-

¹ *Mon. Vat.* 30. l. *Fraknoi* Mátyás király külügyi levelei I. 53—54. A királynak 1464 juliusban a pápához intézett levele. A keltezés nem állapítható meg pontosan, azért nem bizonyos, hogy Fridrik császár embereinek soproni portyázására czéloz-e. *Ep. M. C. I.* 72., 159. l.

² *Ep. M. C. I. E.* LXXXV. Idézi *Fraknoi* i. m. 145. l.

³ U. o. XXVII.

⁴ *Fraknoi* M. kir. lev. I. 62—63. *Ep. M. C. I.* 75., 176. l.

tosan megállapítani nem lehet. A portyázók, illetőleg a Mahmud nagyvezér vezérlete alatt állítólag 40,000 emberből (?) álló had Boszniába tört, hadai eljutottak Modrus vármegyéig s Frangepán István birtokait pusztították. Ezalatt Jajeza várának körülzárólása már végbement. A város rendszeres ostroma július 12-én kezdődött s augusztus 22-ig, 41 napig tartott.¹

A szultán dél s nyugat felől közeledvén, a Mátyásénál² szerencsésebb helyzetben volt, a mennyiben az egész várost körülzárólhatta, tehát a nehezen megközelíthető déli oldalt is. Valósággal megtelepedett a vár körül s mint említők, tetemes ágyúparkját s ostromműveit a vár minden pontjára kényelmesen beállíthatta.

A vár védelmét arravaló ember vezette. Úglátszik, hogy a vár fölszerelése s élelmezése is megfelelő volt. A falak állták a folytonos, alig szünetelő tüzelést.³ A szultán a vár védőinek nem engedett pihenőt, ezáltal akarván megtörni az ellenállást. Két okból nem sikerült erőt vennie a jajezai ősegen. Egyik, mert az egész környék lakossága velük tartott s a várvédők s az erősített város lakossága között teljes volt az egyetértés, ezért állották erős szívvvel a tüzet s az ellenségtől is csodált szívósággal védték a várat. «A gonosz hitetlenek, a vár bevehetetlenségében bizva, megmaradtak makacsságuk mellett», pedig «a várat oly erősen lötték, hogy a vár tornyát, melyről úgy látszott, hogy a csillagokat éri, a föld színével egyenlővé tették».⁴

A másik körülmény, mely a védőknek kedvezett, hogy észak, tehát a Száva felé titokban kilopózhattak s hirádsással lehettek Budára, illetőleg a király hadiszállására.

A szultán kísérletei kárba vesztek. Csak phrasist monda-

¹ J. *Oklt.* XXI. Jajeza második ostroma korrendi meghatározásához egyetlen vezéroklevelünk. V. ö. még ugyanazon *Oklt.* XVIII—XIX. sz.

² Bonfini 20,000 emberre teszi az ostromlók számát, más jelentések 30,000-re.

³ *Bonfini* Dec. III. lib. 9. Elnézve szokott czifrázataitól, néhány jó adatot tartalmaz. Ezt a tudósítását Szapolyai Imre valamelyik emberétől kaphatta.

⁴ Turszun bég táríkhja. J. *Oklt.* XXX.

nánk, ha keresett jelzőkkel dicsőítenők a védők hősiességét s a perversitásig kegyetlen szultántól ösztökélt támadó sereg elszántságát.¹ Az ostrom katonai leírására nézve hallomás után feljegyzett tudósítás² azt mondja, hogy a szultán naponkint megújuló rohamait akkép intéztette, hogy a megszálló sereget három hadosztályra osztatván, mindig pihent csapatok támadhattak. A védők pedig nem értek rá a folytonos készenlét miatt a megrongált falak kijavítására. A támadókat a szultán maga biztatta. A helyett azonban, hogy egy pontra irányította volna túlerejét, a vár minden pontján támadt. Így érthető, hogy a várost ennyi roham után sem tudta elfoglalni.

Az ostrom folyamatában a magyar király már Gara városaig jutott. (Ma *Gorjan* Verőcze megyében, akkor Valkóban, Diakovártól északnyugatra. A vár romjai maig is föltetszenek.) Megállapított terv szerint, míg a király a derékhaddal megindult, gyorsított meneteléssel Szapolyai Imre vezérlete alatt már augusztus első hetében két hadtestet³ előreküldött. Szapolyai pedig seregéből szálguldokat küldött előre, a kik Vrbász megyében a jajzeai határig, vagyis Banja-Luka környékéig csakhamar eljutottak. Az apróbb előváracsokat: Zvecsájt, Komotint s egyéb helyeket ostromló kisebb török különítmények útján a szultán jó eleve megtudta, hogy a felmentő sereg útban van. Hírvivői, kémei szokás szerint, túlon-túl nagyították a király seregeinek számát. A szultán erre általános rohamra határozta el magát, vezéreivel szemben is eltitkolván, hogy a várat fölmentő sereg közeledőben van. Ezek azt tanácsolták neki, hogy még egy

¹ *Truhelka* i. m. 18. l. Makušev után egy jelentést idéz 2000 elesett törökről, 600 sebesültről s a várbeliek közül csak 4 halotról tesz említést. Azonban a védők közül alig maradt valaki épen. Ez a tudósítás azonban nem 1464-ben, hanem 1492 okt. 29-én kelt. I. Okt. LX. Eltekintve ettől, az efféle tudósítások kósza hírek alapján keltek. Ilyen p. o. az is, hogy ezer törököt darabokra vagdalt egy jajzeai magyar kapitány. I. Okt. XVIII. Értethető, hogy a török ostromló többet vesztett, mint az őrség. I. o. Toldalék VI. 3. sz. *Kritobulosz* V. 37. §. írja, hogy a védők közül is sokan elestek, 200-at közülük élve elfogtak. Ezeket Byzanczba vitette a szultán s ott mind megölette őket (!).

² V. ö. *Jajzeai Okt.* Toldalék VI. 3. sz. *Kritobulosz* V. 23—28. §.

³ E két hadtest, 8 zászlóalját véve alapul, 6200 embert számlált.

hétig legalább töresse a falakat, de ő augusztus 22 alkonyan megszólaltatta az összes ágyúkat s a várhoz közel férközvén, égő nyilakat röpített az épületekre. Az ágyúzás estétől másnap délig tartott. A várvédők azonban szívosán és vitézül állták az ostromot, serényen lövöldöztek s a falakra törekvőket ledobták az árokba.¹ Bizonyosra vehető, hogy a királyi hadak közeledéséről a védők is értesültek. Azonban a vár «elfoglalása nem látszott megvalósíthatónak» így szól a török forrás.² Az ostrom folyamán azután valami váratlan dolognak kellett bekövetkeznie. A császár egyszerre csak visszavonulási parancsot adott, ostromszereit, ágyúit részben otthagya, részben a verbász-plivai zuhatagba dobatta. A visszavonulás menekülés számba megy, tehát a szultán kényszer hatása alatt állott. Hogy a király eljövételéről tudott,³ azt már megjegyeztük. De akár vaklárma, akár a sereg hangulata, akár az éhség indította a visszavonulásra, valami váratlan körülmény okozhatta a pánikot.⁴

A szultán elvonulása következtében Jajczától elnézve, az elővárosok is fölszabadultak. A visszavonuló török sereg sok kárt szenvedett úgy anyagilag, s nem nagy becsületet vallott. («Con suo dampno et pocha reputatione.»)⁵

¹ Olyan Dugonics Titusz-féle jelenet, a minőt Bonfini leír, nem egy ment végbe. V. ö. *Jajczai Oklt.* Toldalék VI. 3. sz. *Kritobulosz* V. 22. §. Néhány részlet használható, de a 30—38. §. összehavarja Jajcza ostromát a Drina-hadjáráttal. Ugyancsak ilyen zavaros a Turszun bég krónikája is. *J. Oklt.* XXX.

² *J. Oklt.* XXXI.

³ Velenczében tudtak róla, hogy a szultán egy hadosztálylyal figyelteti a király Száván történendő átkelését s ez az állítólagos 20,000 ember — mialatt Jajcza ostroma folyik — Frangepán István birtokait pusztítja. *J. Oklt.* XIX.

⁴ *Heltai krónikájában* II. 265., közli azt a mesét, hogy Mátyás Banja-Lukáig jutott s árpakereskedőnek öltözvén, kikémlelte a török tábort. Ettől ijedt meg a szultán. Annyi tény, hogy Mátyás a döntő ostrom napján még a Duna mentén halad. A ki szereti a combinatiókat, elképzelhet olyan esetet is, hogy a szultánnak ostrom közben hírül hozták, hogy Mátyás személyesen nagy haddal már közeleg. Ezt el is hibette, mert ő azért rendelte el az ostromot, hogy Jajczát még a király Boszniába érkezte előtt foglalja el s most íme megjelenik.

⁵ Előadásunk Mátyás királynak a bártfaiakhoz, Garából 1463 szept-

Mátyás király mindezekről szeptember 2-ika előtt értesült, tehát oly időben, mikor a szultán már elvonult és pedig «azon az úton kellett neki visszatérni, a melyen jött». Mátyás szándékainak szemmel tartására a Száva környékére a Drina folyása északi szegvényéhez figyelő hadcsapatot küldött.¹ E visszavonulásnak — úgy, mint első ízben az éhség mellett — egyik főindoka az is lehetett, hogy a szultán Mátyás seregét «temérdeknek vélvén», nem akarta egy esetleges vereséggel súlyosítani jajejai kudarczát. Vajjon hagyott-e hátvédül csapatokat Jajeza előtt a szultán, a mint a zavaros török kútfők írják, vagy a jajejai őrség és Szapolyai Imre előcsapatai üldözték-e a szultánt, nem állapítható meg bizonyossággal.

A király szeptember havában nem ment az immár szabadjáratú Jajeza irányába, szeptember 14-én még Ujlakon (Illokon) tartózkodik. Arra a kérdésre, hogy miért indult Mátyás a Drina mentén Zvornik várának, nem adhatunk kielégítő feleletet. A szultán derékhadának utóvédét akarta-e megsemmisíteni, vagy a Boszna- s drinaközi uszori és sói bánságot óhajtotta-e mentesíteni s így Boszniát teljesen behódoltatni, avagy a macsó bánság birtokában az akkori Szerbiát kívánta-e biztosítani a maga részére, bajos eldönteni. Az utóbbi két czélt mindenesetre föltételezhetjük, de a mi a hadjárat közvetlenül kitűzött pontja: a drinamenti Zvornik elfoglalására irányzott taktikát illeti, arra nézve eltérők a nézetek.

A szultán, a foglalt részek biztosítása czéljából, boszniai helytartóját, Minnet-oglu Mohammed pasát rendelte ki. A mint a helytartó tudomást szerzett, hogy Mátyás király «óriás» hadával (ekkor tán 26—30,000 ember) a Száván hidat veretett, Zvornik várába Mihál-oglu Iszkender pasa parancsnoksága alatt őrséget menesztett. A török csapatok a hidtól kétnapi járóföldre álltak lesben.² Mátyás átkelése ennek következtében-e, vagy technikai nehézségek miatt, csak szeptember végén történt meg.

tember 2-án kelt tárgyunkra nézve alapvető levele i. Okt. XXI. s az Okt. XIX., XX., XXIX—XXXIII. sz. egybevetésén alapszik.

¹ J. Okt. XXII.

² U. o.

Október 8-án a Száva Rácsa nevű gázlójánál van a főhadiszállás (Mitroviczától Szerém megyében nyd.).¹

Rácsától kezdve már tisztábban látjuk a hadjárat célját. Szapolyai Imre a vezér, tehát az ő tanácsára indították a király hadát Bosznia keleti részében a Drina kulcsának: Zvorniknak az elfoglalására. Ha Zvornik a Drina jobbparti *Runjava*-hegységgel együtt magyar kézen van, mentesítve van az országnak délkeleti része a betörések ellen s főtáborhelye lesz egyúttal a magyar offenzívának. Az alvezérek Rozgonyi János és Laki Thúz János, Bosznia nyugatán, Jajcza körül maradtak.

Zvornik-nak, mint a Drina folyó átjárójának, nagy fontossága volt akkoron. A vár hasonló nevű alsóvárosa Rácsától, a Drina torkolatától 74 km távolságra fekszik. A vár a város déli oldalán elzárja az utat s egyúttal elrekeszti Zapardi felé a Tuzlának vezető útát is. Örtornyokkal s védőfalakkal függ össze a 470 méter magas Velavnik ormán meredékesen lehajló fellegrárral.²

Erős vár volt az akkori viszonyokhoz képest is, kiváltképen azért, mert az 53 km-re eső szrebreniczai ezüsbányák birtokát³ biztosította.

Ha ez a vár a hozzátartozó területtel ismét magyar kézre

¹ *Csánki Dezső* i. m. 286. l.

² A Drina mellékén épített várak alapítását a néprege a «prokleta Jerina» (átkozott Iréne) császárné nevéhez fűzi. Monferrati Jolántha mint császárnő, Iréne, II. Andronikosz császár felesége s II. Uros Miljutin szerb király anyósa vészes szerepet játszott a Balkánon, meglehet, hogy ennek az emlékezetéből fűződtek össze a rege egyes számai. Állítólag ő alapította *Szokol* várát a mai gracsaniczai járásban (Gracsaniczától 8 km), továbbá *Teocsákot* (zvorniki járás, 38 km. Zvorniktól) s *Zvornikot* is, melynek a neve — úgy mondják — a ferenczes-barátok egyházának *harangjától* (zvornik horv. harang) ered.

³ Innen a Bosna argentina elnevezés. Ezüsbányászatáról már a római időben nevezetes (Wiss. Mitt. aus BH. Domaviaról). 1464-ben évenként 24,000 \ddagger jövedelmez a bánya. A szrebreniczai vár voltaképp két váracsból áll. Az alsó a Szrebrenicza városától délkeletre eső *Karaula*-hegy szélső nyulványán épült, állítólag ezt is Jerina királynő építette. Ez volt a főerősség s alapjai a római időkre vezetnek vissza. 1389 után Lazarevics István kenéz hosszabb ideig tartózkodott itt. 1439-ben magyar kézen volt.

jut, Boszniának a Száva és Drina befogta északkeleti része: tehát az *uszorai*, *sói* és *szeberniki*¹ bánság lehetővé teszi a «királyi» Bosznia (Várboszna) elfoglalását s a szentszávai herczeggel való együttműködést. Hogy ilyen a posteriori megállapítható hadi és politikai szempontok vezették-e a királyt — ismételve is megjegyezzük — nem tudjuk. Valamint a szultán stratégiai nagy előrelátása sem nyilatkozik meg e boszniai harcaiban. Mahmud pasa látszik a legkülönbnek vezérei között, alvezérei közt Mihál-oglu Iszkender bég, kit 500 válogatott vitézzel helyezett el Zvornik várában s ennek testvére, Ali bég játszanak jelentősebb szerepet. A szultán ezalatt Szófiában, 500 km távolságban ütötte föl a főhadiszállását s a hadjárat sorsára nem gyakorolt közvetlen befolyást.

A magyar sereg október 8.—október 19-ike közt vonult át a Száva hidján Zvornik alá, hol a király fővezérlete alatt megtették az ostromhoz való előkészületet. Ágyú s ostromgépek dolgában ezúttal derekas fölszerelést vitt magával,² az odaszállítása azonban sok időbe került, a mennyiben úgy vontatták fel emberek s lovak dereglyéken a nehéz ágyúkat Zvornikig. Az odavonulás megindítása előtt a Drina torkolatánál *Váradli István* kalocsai érseket csapataival hátvédnek rendelte Rácsába. Szapolyai Imre pedig a főhadparancsnok Zvornik ostroma előtt, a király jelenlétében, hamarosan elfoglalta Szrebreniczát, a hol sok prédát tőnek: emberben s értékben.³

¹ A szeberniki bánság székhelye a meredek szirtfokra épített Szrebrenik, mely a magyar uralom idejében épült. Magyar vonatkozású a «madjarska kaldrma» *magyar út* elnevezés; a hegyhát «banov kukor» báncsúcsa neve.

² II. Pius hagyatékából 40,000 ₰-at fordíthatott hadjárata céljaira. Pastor műve a római pápákról. II. 235., 259. l.

³ J. *Oklt.* XVIII. Bonfini ezt a hadjáratot erősen Szapolyai-ellenes tudósítás alapján jegyezte fel. Bonfininál ez semmit sem jelent. Egyszer így, máskor meg éppen ellenkezőleg érez. A hadjáratban részt vettek a Dengelegi Pongráczok (I. Dengelegi Pongráczéknak adománylevelet állít ki a király 1464 nov. 12-én Pongrácz cs. ltár.), Szentgyörgyi Zsigmond gr., Monyorókeréki Elderbach Berthold, Szentgyörgyi Székely Miklós, Kanizsay László főlovászmester (*Teleki* X. 96—98. ll.) s többen, a kiket majd csak a teljes okleveles anyag alapján lehet megállapítani.

Zvornik körülzárolásáról annyit tudunk, hogy Mátyás tüzérsége minden megtámadható pontra be volt állítva. Néphagyomány szerint a *mai alsóváros* az ostrom idejében még sik tér. Akkor az alsóváros észak felé terjedt, a török időben épült föl, azután dél irányában a mai város.¹ A szófiai hadút szakadékos részeit magyar és oláh csapatok állták el, úgy hogy a vár fölmentése kelet felől lehetetlennek látszott.²

Magyar részről legelőbb erősen lövették a falakat. Az eredmény nem lehetett valami nagy, mert a várvédőknek mindvégig sikerült az erődben ejtett károkat helyrehozni. Október hava folyamán beállott az őszi eső, a talaj meglazult és síkossá vált, minek következtében szükössé lett az eleség, mert a szállítás rendkívüli nehézségekkel járt.

Ugyancsak megérezték ezt a szívós védők is. De azért felmeztelenül, rongyosan, éhesen is állották a tüzet, puskalövést és nyilazást.³

A lövés után ostromot rendelt a király, de visszaverték; sok jó vitéze elesett, számosan megsebesültek, úgy hogy az ostromzár övéen tágitottak. Azonközben a szultán vezére, Mahmud hírt vett az ostromlottak keserves helyzetéről s úgy, a hogy Szapolyai az 1463-iki jajczai ostromnál cselekedte, azonkép ő is portyázó martalóczokat (keresztény odavaló török zsoldba fogadott szabad legényeket) jó pénzért mellékutakon átküldetett

¹ A török időben a Fidahics bég család viselte az örökletes kapitányság tisztét 1839-ig. Nekünk 1892-ben beszélt Hadzsi Oszmán bég Fidahics a magyar ostromról keringő mondákat, de ezek Szead-Eddin és Turszun bég történetírók regébe foglalt elbeszélései. Előadásunkban felhasználtuk i. Oklt. XXIV., XXIX—XXXIII. számait.

² A zvornik—szófiai út a Drina folyása mentén egy nehezen járható völgy-szoroson át vezet a *Rogačica*-ig; innen keletre fordul a *Rogačica* s a *Derventa rjeka* hosszában a *Kadinjače* tarajáig s a *Volujac*-patak völgyén át Uzšicebe ér. Idáig a völgy-szorosokat Mátyás csapatai szállották meg s figyeltek a török hadra.

³ A vár legfelsőbb őrtornya tetején 10—12 török figyelte az ostromot. Négy ágyúval lövette a király ezt a tornyot, a lövések találtak is, úgy estek le az örök mint a zsákok. Alig szállott el a füst, helyökbe mások állottak. Keresztény forrás.

a Drinán. Ezeknek úgy látszik sikerült hírt adni a vár védőinek, kiknek örömrivalgása rémületet kelt az ostromlókban, mire ezek királyostul eszeveszetten futásnak erednek a Száva felé. Így adják elő a török források az ostromnak rájuk nézve szerencsés kimenetelét.

Rémületről beszél Bonfini is, csakhogy úgy adja elő a dolgot, hogy Szapolyai Imre a nagy ostrom alkalmával szemén megsérült, majdnem a szemevilága bánta meg. A király vezérének fájdalmas sebén megijedt s azon gondolkozott, hogy visszaküldi. Eközben híre jár, hogy Mohammed, a szultán közeledik 40,000 emberrel. Szájról-szájra növekedik a török sereg száma az ostromló sereg között.

Erre Szapolyai azt a tanácsot adja Mátyásnak, hogy vonuljon vissza. A sereg amúgy is fáradt, jobb, ha otthagyja a várat s a szerzett zsákmányt biztonságba helyezi. A szultán közeledtének híre mind nagyobb hullámokat ver s az ellenségtől üldözötve, nagy zavarral vonulnak vissza. Megisméltődött tehát szerinte a jajczai visszavonulásnak Mátyásra alkalmazott zborniki kiadása.

A dolog, azt hiszszük, úgy ment végbe, akár igaz a Szapolyai megsebesülése és tanácsa, vagy nem,¹ hogy a sikertelen nagy ostrom után rosszra fordult az idő s Mátyás elrendelte a visszavonulást. A csapatok a szó szoros értelmében az úti latyakba merültek; a mit egy nap alatt megléptek odavonulásuk idején, arra most három nap kellett. A szakállas puskákat s a lövészerszámokat, melyeket magasabban fekvő pozíciókban ágyaztak be, kénytelenségből otthagyták, mert ha 400 lovat fognak is elébök, még azok sem húzták volna ki a meglazult föld-sánczokból. A nagy ostromágyukat azonban a Drinán dereglyéken szerencsésen elszállították. A derékhad rendben elvonult, de híre csakhamar eljutott Mahmud pasa, illetőleg Ali bég les-

¹ Bizonyos, hogy Mátyás király Szapolyainak oldalán személyesen részt vett az egyik bástya ostromában. A szemtanu, a ki erről tudósít, a vár alatt állott, tehát nem látta, hogy megsebesült-e Szapolyai. *J. Oklt.* XXIV. Azon egyébiránt, hogy Szapolyai megsebesült, nincs mit kétegetnünk, csak a Bonfini túlzását tehetjük szavá.

ben álló portyázóihoz s a vízen átkelvén, a királyi sereg utóhadát megcsapdosták, prédát és foglyokat ejtván.¹

Időrendi tekintetben megállapíthatjuk, hogy a király november 9-én még a zborniki táborban időz; 26-án és 27-én Bácsban keltez s december 13-án Budán van; a tényleges hadjárat tehát négy hétig tartott.

A háborúnak ezen éppen nem dicséretes eredménye lelke mélyében bántotta a királyt.² Tudatára jött, hogy a bosnyák drinamenti szintér nem csekély feladat elé állította seregét. Igaz ugyan, hogy az időjárás is készítette a visszavonulásra, de az ostromló sereg fegyelme tényleg meglazult.³ Azt a célt, hogy Boszniát egyesíti, nem érte el, mert csak Jajcza s kerülete, meg néhány kelet-boszniai vár maradt birtokában. A zborniki hadjárat tehát szorosán összefügg a Jajcza elfoglalásával és megtartásával megkezdett történeti folyamattal s részletezése ideillik. Tagadhatatlan, hogy a török uralom sem vert gyökeret Boszniában, de Jajcza elfoglalása s védelme egy részről, Zbornik sikertelen ostroma s a visszavonulás másrészről ethiko-politikus eredménye tekintetében fölért egymással. A bosnyák-kérdés most még nem került teljes megoldásra. Csak így érthető meg igazában, hogy Jajcza megmaradt katonai végvidéknek s mint ilyen alakult át azután bánsággá, melynek birtokára a zborniki balsiker után annál nagyobb súlyt kellett helyezni.

THALLÓCZY LAJOS.

¹ A keményszájú Szead-Eddin, i. Oklt. XXXII., így fejezi ki magát: «A nagynehezen a Száva vizéig futott disznókat összetörte s közülök sokat foglyokká tett.»

² «Míg erőmből tart, nem hagyom abba a küzdelmet, inkább érjen az ellenség bosszúja, mint megvetése». Ep. II. Ep. XIX. Idézi *Teleki* i. m. III. 374. l. *Fraknoi* i. m. 146. l.

³ A hadjárat folyamán szerzett tapasztalatok alapján erősebb fenyegetést hozott be a seregnél. *Teleki* u. o.